
Rasprave

Izvorni znanstveni rad

UDK 329(497.5)

Političke stranke i stranački sustav u Hrvatskoj

MIRJANA KASAPOVIĆ*

Sažetak

Autorica se bavi nastankom i razvojem političkih stranaka i stranačkog sustava u Hrvatskoj. Analiza se temelji na prikazu i primjeni dvaju teorijski najutjecajnijih pristupa izučavanju stranačkog života u postkomunističkim zemljama u cjelini: (a) klasičnoga Rokkanova (i Lipsetova) *cleavage*-pristupa i (b) institucionalne analize. Autorica zaključuje da se razvoj stranačkog života u Hrvatskoj može shvatiti samo ako se uzmu u obzir i strukturni i institucionalni čimbenici, koji su obuhvaćeni upravo dvama navedenim pristupima.

Pristupi i rezultati

Istraživanje suvremenih političkih stranaka u Hrvatskoj nova je i nerazvijena znanstvena disciplina. Takvo stanje u znanosti ne odgovara političkom životu zemlje, koji je u velikoj mjeri obilježen upravo dinamičnim stranačkim odnosima.

Tijekom posljednjih pet godina u Hrvatskoj je nastalo šezdesetak novih političkih stranaka. Obnovljene su neke od "historijskih stranaka", koje su prije drugoga svjetskog rata igrale odlučujuću ulogu u političkom životu zemlje. Istodobno, nestala je komunistička partija, koja je suvereno gospodarila zemljom gotovo pola stoljeća. Kroz parlament je prošlo dvadesetak stranaka najrazličitijih ideoloških orijentacija i političkih vrijednosti. Neke su se od njih ubrzano raslojavale i prelazile u izvanparlamentarnu opoziciju ili posve nestajale. Druge su se pak ubrzano razvijale i za dvije godine izrastale u vodeće oporbene snage. Neke su se stranke parlamentarizirale bez izbora, a druge su na isti način gubile parlamentarni status. Cijele su stranačke frakcije napuštale parlament i pribjegavale izvaninstitucionalnim oblicima političke borbe. Pokatkad su stranačka vodstva isključivala iz stranaka gotovo cijele svoje parlamentarne frakcije! Za dvije godine promijenio se parlamentarni stranački sustav: od dvostranačkog pretvorio se u višestranački sustav s dominantnom strankom. Sve

* *Mirjana Kasapović*, docent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Politički sistem Hrvatske II, Unutrašnjo-politički odsjek.

su stranke bile podložne snažnim procesima frakcioniranja, ali i sklone pragmatičnim koaliranjima i udruživanjima. Posebnu je dinamičnost stranačko-političkom životu davala vladajuća stranka, koja se iz nositelja nacionalnog pokreta pretvarala u etabliranu državnu partiju.

Tako dinamičan stranački život u Hrvatskoj uvelike je izmicao standardnim znanstvenim obrascima tumačenja. Znanstvenici su teško slijedili ubrzanu i neizvjesnu logiku stranačko-političkog polariziranja i grupiranja. No, zbog toga je rasla potreba da se utvrde njihovi uzroci. Po kojoj logici nastaju i nestaju političke stranke u Hrvatskoj? Gdje su uzroci njihovih uspona i padova? Koji čimbenici potiču i određuju stranačka grupiranja i polariziranja? Može li se uopće predvidjeti razvoj stranačkog života i stranačkog sustava u Hrvatskoj?

Stranački život u Hrvatskoj posljedica je djelovanja niza strukturnih i institucionalnih čimbenika, koji su primjereno izraženi u dva standardna interpretacijska pristupa tom problemu: (1) klasičnome Rokkanovu *cleavages*-pristupu i (2) institucionalnoj analizi. Stoga vrijedi ukratko ocrtati oba pristupa, te ispitati mogućnosti njihove primjene u izučavanju stranačkog života u Hrvatskoj.

1. Rokkanov *cleavages*-pristup stranačkom životu

Klasična analiza Steina Rokkana, koja je imala odlučujući utjecaj na razumijevanje političke polarizacije u suvremenim demokratskim državama i koja se danas koristi kao jedno od teorijski najutjecajnijih polazišta u tumačenju nastanka političkih stranaka i stranačkih sustava u postkomunističkim zemljama, nastala je sredinom šezdesetih godina. U povijesti političke i socijalne teorije pripisuje se podjednako Steinu Rokkanu i Seymouru Martinu Lipsetu, premda je Lipsetov doprinos nastanku općeg *cleavages*-modela ipak bio sekundaran.¹

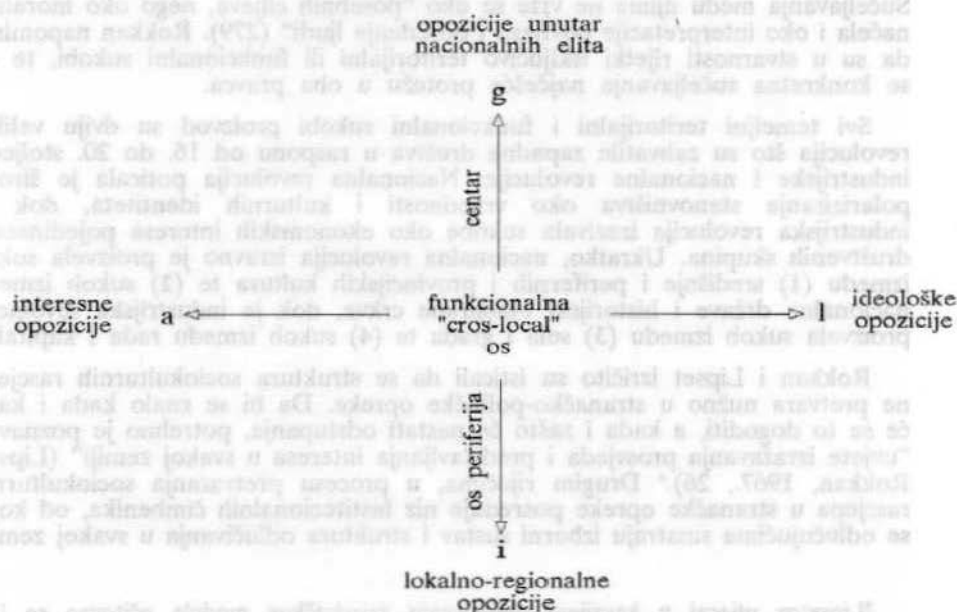
Rokkanovo analitičko ishodište čini postavka da moderne stranke imaju dvije funkcije u političkom životu: ekspresivnu funkciju, koja se očituje u pretvaranju strukturnih kulturnih i društvenih opreka u političke zahtjeve i akcije, i instrumentalnu i predstavničku funkciju, koja prisiljava zastupnike različitih interesa i ciljeva da međusobno pregovaraju i zajednički djeluju. Za analizu nastanka stranaka i stranačkih sustava ključna je spoznaja da su oni funkcionalni

¹ Taj se zaključak temelji na usporedbi Rokkanove studije *Zur entwicklungssoziologische Analyse der Parteiensystemen: Anmerkungen für ein hypothetisches Modell* (1965.), u kojoj je u osnovi izložen cjeloviti model s ključnim shemama, i Rokkan-Lipsetove studije *Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction* (1967.). U jednome od svojih posljednjih tekstova - nastalome na podlozi predavanja održana u Francuskom udruženju za političku znanost 1976. - Rokkan opisuje genezu svojih modela poredbenih istraživanja: "Publicirao sam niz verzija tih modela, ali nijednom nisam bio potpuno zadovoljan: tek što bih objavio jednu verziju modela, iskrsnuli bi novi logički ili empirijski problemi, te sam bio prisiljen da se iznova prihvatim posla kako bih promislio strukturu pojmova i varijabli. To nipošto nije vodilo k zatvorenim teorijskim konstrukcijama: naprotiv, bio sam sve uvjereniji kako to iziskuje rad bez predaha, kako je riječ o beskrajnom nizu dijalektičnih sukobljavanja pokušaja generativnih objašnjenja s čvrstim i neumoljivim činjenicama povijesti i empirijske sociologije" (1980., 118).

izrazi određenih strukturnih sukoba što postoje u svakom društvu, te da se bez uvida u te sukobe ne može razumjeti ni političko polariziranje i grupiranje. Stoga je autorov primarni teorijski interes bio usmjeren na utvrđivanje glavnih strukturnih rascjepa, *cleavages*, koji odlučujuće utječu na stranačko-politička polariziranja u modernim društvima.

Rokkan smatra da se bitna društvena protuslovlja mogu prikazati pomoću dvodimenzionalne sheme:²

Slika 1. ROKKANOVA SHEMA UNUTRAŠNJE STRUKTURE SUKOBA

Izvor: Rokkan, 1965., 278; Lipset/Rokkan, 1967., 10.

Okomita os odgovara teritorijalnoj, a vodoravna funkcionalnoj dimenziji sukoba. Na donjoj točki teritorijalne osi smješteni su lokalni otpori vladavinskim zahtjevima potencijalnih ili stvarnih nacionalnih elita i njihovih birokratskih ustanova: "Riječ je o tipičnim reakcijama rubnih zemljopisnih područja, jezičnih skupina i ugroženih podkultura na pritisak centralističke, standardizirajuće i 'racionalizirajuće' državne mašinerije" (1965., 278). Na gornjoj točki osi nalaze

²Polazište analize je Parsonsova shema temeljnih funkcija društvenog sustava, te polovi Rokkanove sheme odgovaraju četirima funkcionalnim dimenzijama Parsonsova modela: a = adaptacija, i = integracija, l = latencija, g = ostvarenje ciljeva (goal attainment) (v. Rokkan, 1965., 281 i d.; Lipset/Rokkan, 1967., 7 i d.).

se sukobi koji ne proizlaze iz teritorijalnih podjela unutar sustava, nego se tiču vlasti, ciljeva, organizacije i odluka sustava u cjelini o različitim pitanjima nacionalne, vanjske i unutarnje, politike. Posrijedi su sukobi suparničkih elita za središnju vlast.

Sukobi što su prikazani na vodoravnoj osi prolaze kroz teritorijalne dijelove države, te nastaju neovisno o mjestu života pojedinaca i društvenih skupina. Na lijevoj krajnjoj točki osi nalaze se sukobi o društvenoj proizvodnji i raspodjeli. Tu su smještene posebne interesne skupine, čiji se sporovi rješavaju pregovorima i ustanovljenjem općih pravila ponašanja. Na desnoj krajnjoj točki osi nalaze se ideološki sukobi među različitim vjerskim, kulturnim i drugim skupinama. Sučeljavanja među njima ne vrte se oko "posebnih ciljeva, nego oko moralnih načela i oko interpretacije povijesti i određenja ljudi" (279). Rokkan napominje da su u stvarnosti rijetki isključivo teritorijalni ili funkcionalni sukobi, te da se konkretna sučeljavanja najčešće protežu u oba pravca.

Svi temeljni teritorijalni i funkcionalni sukobi proizvod su dviju velikih revolucija što su zahvatile zapadna društva u rasponu od 16. do 20. stoljeća: industrijske i nacionalne revolucije. Nacionalna revolucija poticala je široko polariziranje stanovništva oko vrijednosti i kulturnih identiteta, dok je industrijska revolucija izazivala sukobe oko ekonomskih interesa pojedinaca i društvenih skupina. Ukratko, nacionalna revolucija izravno je proizvela sukob između (1) središnje i perifernih i provincijskih kultura te (2) sukob između nacionalne države i historijski etablirane crkve, dok je industrijska revolucija proizvela sukob između (3) sela i grada te (4) sukob između rada i kapitala.³

Rokkan i Lipset izričito su isticali da se struktura sociokulturnih rascjepa ne pretvara nužno u stranačko-političke opreke. Da bi se znalo kada i kako će se to dogoditi, a kada i zašto će nastati odstupanja, potrebno je poznavati "uvjete izražavanja prosvjeda i predstavljanja interesa u svakoj zemlji" (Lipset/Rokkan, 1967., 26).⁴ Drugim riječima, u procesu pretvaranja sociokulturnih rascjepa u stranačke opreke posreduje niz institucionalnih čimbenika, od kojih se odlučujućima smatraju izborni sustav i struktura odlučivanja u svakoj zemlji.

³Lipsetov utjecaj u kasnijem oblikovanju zajedničkog modela očitovao se i u naglašenijoj hijerarhizaciji strukturalnih rascjepa. On je, naime, mislio da glavna linija polarizacije u suvremenim društvima dijeli rad i kapital: "U svakoj modernoj demokraciji sukob među različitim skupinama izražava se u političkim strankama, koje po svojoj biti predstavljaju 'demokratsku verziju klasne borbe'" (1983., 85). Iz takve polarizacijske strukture biračkog tijela proizašla je i glavna stranačka polarizacija, koja se ideološki izražavala u podjeli na desnicu i ljevicu. U okvir glavne polarizacijske strukture smješteni su drugi *cleavages*, poglavito oni između grada i sela, te centra i periferije. Lipset je ipak upozorio da odnos između društvenog položaja, na jednoj, i svjetonazora i stranačkih veza pojedinaca, na drugoj strani, nije uvijek jednoznačan, te da etnička, vjerska ili regionalna pripadnost može katkad presudno utjecati na političke preferencije birača.

⁴Autori ekspliciraju četiri skupine tih uvjeta: (a) tradicija odlučivanja u vladi neke zemlje; (b) kanali izražavanja i mobilizacije protesta; (c) oportunistički, isplativost i troškovi saveza što se sklapaju u sustavu; (d) mogućnosti, implikacije i granice većinskog pravila odlučivanja (v. 26 i d.).

Rokkanov *cleavages*-pristup⁵ doživljava razmjerno široku primjenu u izučavanju nastanka političkih stranaka i stranačkih sustava u postkomunističkim europskim zemljama. Nemali broj autora smatra da su političke stranke u tim zemljama izraz povijesno nastalih sukoba, koji se oslikavaju i u suvremenim transformacijskim procesima. Istodobno, mnogi autori upozoravaju i na metodička ograničenja u primjeni tog pristupa. Tako je Körösényi postavio pitanje vremenskog okvira primjene *cleavage*-pristupa: koja je to "startna točka" od koje bi valjalo izučavati razvoj strukturalnih sukoba s obzirom na vremenski diskontinuitet u razvoju socijalnog i političkog pluralizma? S čime bi uopće trebalo usporediti kulturno-političke polarizacije u suvremenim postkomunističkim zemljama?⁶ Beyme upozorava da Rokkan-Lipsetove "freezing-thesis" nipošto ne bi trebalo testirati izvan povijesnog konteksta, previđajući četrdeset godina socijalizma: "Socijalizam nije bio tako neuspješan da ne bi proveo neke duboke preobražaje u društvu" (1992., 118). Ukratko, primjenu *cleavage*-pristupa nipošto ne bi trebalo shvatiti kao doslovno preslikavanje strukture temeljnih rascjepa iz zapadnih u istočna europska društva, nego kao preuzimanje jednoga metodičkog obrasca u izučavanju stranačkog života. Primjena Rokkan-Lipsetova pristupa ne znači stoga nasilno traganje za svim zapadnim konfliktnim odnosima u postkomunističkim zemljama, nego poredbeno istraživanje koje je već dosad urodilo brojnim rezultatima što ukazuju i na sličnosti i na različitosti u odnosu na izvorišni model. I u Hrvatskoj je prva analiza stranačkih polarizacija počivala upravo na metodičkoj podlozi Rokkan-Lipsetova modela (v. Zakošek, 1991.).⁷

⁵Rokkanov i Lipsetov *cleavages*-model doživio je i brojne pokušaje redefiniranja. Najznačajniji od njih nastali su pod utjecajem političkih promjena u ponašanju birača u zapadnoeuropskim zemljama potkraj 70-ih i početkom 80-ih godina, koje su bile prouzročene "potresanjem paradigme industrijskog razvoja" u tzv. novim društvenim pokretima. Reprezentativne interpretacije pomicanja u političkim polarizacijama tog doba u anglosaksonskoj i njemačkoj literaturi nude studije R. Ingelhart (1984.) i K.W. Branda (1982.). I dok se promjene u zapadnim društvima eventualno mogu svesti na pridodavanje polarizacije materijalizam-postmaterijalizam starim rascjepima (v. Beyme, 1992., 117), u postkomunističkim zemljama ta polarizacijska os nije igrala gotovo nikakvu ulogu. A Körösényi konstatira tako da su se postmaterijalistički sadržaji "pojavi na margini mađarske politike" koncem 80-ih i početkom 90-ih godina (1991., 62).

⁶U zanimljivoj analizi postkomunističkoga mađarskog društva Körösényi zaključuje da se eventualno može ustanoviti ideološki i sadržajni kontinuitet u kulturno-političkoj polarizaciji stanovništva, ali da nema kontinuiteta u "dimenziji socijalnog *cleavagea*", što utječe na bitno razlikovanje stranačke strukture predkomunističke i postkomunističke Mađarske. Stoga smatra da je u osnovi sporna valjanost Rokkan-Lipsetovih "freezing-thesis" u izučavanju stranačkog života bivših komunističkih zemalja. Beyme upozorava Körösényia da su u primjeni *cleavage*-pristupa bitni i povijesni čimbenici, kao što je uvođenje demokratskog izbornog prava i trenutak preuzimanja razmjernoga izbornog sustava kao testovi za stranačke sustave (1992., 118).

⁷Zakoščkova analiza ograničena je na istraživanje strukture političkog prostora Hrvatske u prvim kompetitivnim izborima 1990. i zasnovana na nalazima o političkim stavovima birača što su prikupljeni velikim empirijskim istraživanjem tijekom same predizborne kampanje (146. i d.).

1.2. Hipotetički okvir za interpretaciju strukturnih rascjepa i političkih polarizacija u Hrvatskoj

Klasični *cleavages*-pristup u osnovi je primjeren metodički pristup izučavanju temeljnih strukturnih opreka i njima određenih političkih polarizacija u hrvatsko društvo. On obuhvaća glavne teritorijalne i funkcionalne sukobe koji potresaju hrvatsko društvo i koji se politički izražavaju u određenim stranačkim polarizacijama i grupiranjima. Pritom je riječ o sukobima i polarizacijama koje su snažno nacionalno obojene, tj. koje su određene posebnim povijesnim i aktualnim okolnostima u Hrvatskoj.

Hipotetički se može ustvrditi da u suvremenome hrvatskom društvu glavni teritorijalni sukob slijedi liniju polarizacije između centra i periferije, a da će se glavni funkcionalni sukob oblikovati oko rascjepa između rada i managementa. Ta dva sukoba ne nastaju istodobno niti se razvijaju jednako intenzivno. Nijedan od njih ne pojavljuje se u čistome prostornom ili funkcionalnom obliku. Napokon, unutar svakoga od njih ukotvljene su i druge, sekundarne linije polarizacije, koje su djelomice tipične samo za postkomunistička društva.

1.2.1. Sukob centra i periferije

Glavni strukturni rascjep u hrvatskom društvu izražava povijesno nastalu i razmjerno stabilnu teritorijalnu suprotnost između centra i periferije.⁸ Razvijao se tijekom cijelog procesa hrvatske nacionalne integracije, izražavajući se u različitim oblicima i intenzitetima (v. Gross, 1981.; Perić, 1993.). U načelu valja razlikovati dvije bitno različite konfliktne situacije: jedna je karakteristična za sva razdoblja prije nacionalno-državnog osamostaljenja Hrvatske, a druga se počinje snažnije očitovati tek nakon formiranja samostalne nacionalne države 1992. godine.

(a) Prije nacionalno-državnog osamostaljenja cijela je Hrvatska stvarno funkcionirala kao periferija u odnosu na "izvanjski" centar. To uključuje i vrijeme provedbe prvih kompetitivnih izbora 1990. u kojem je Hrvatska još formalno bila kulturno-politička periferija jugoslavenskog centra. Stoga se u tim razdobljima samo uvjetno može govoriti o strukturnom rascjepu *unutar* hrvatskog društva, budući da je ono u cjelini djelovalo kao podpolarizacijsko polje većih državno-političkih i sociokulturnih cjelina.

U razdoblju od 1989. do 1992. glavni strukturni rascjep između centra i periferije jasno se izrazio u političkom sukobu između zagovornika hrvatske državne samostalnosti i jugoslavenskih unionista (unitarista i federalista). Najjača opozicija procesu nacionalno-državne integracije dolazila je iz rubnih

⁸Lipset i Rokkan smatraju, primjerice, da je bivša Jugoslavija bila tipičan primjer kulturno i privredno vrlo heterogene zemlje u kojoj su postojali stalna kompeticija između potencijalnih središta političke kontrole, sukob između kapitala i provincijskih područja privrednog rasta, te neizbježna napetost između kulturno i privredno razvijenih regija i zaostale periferije. Neki od tih teritorijalno-kulturnih sukoba načelno završavaju u secesiji ili promjeni granica, a neki se pacificiraju posredstvom unificirajućih pokreta (1967., 41).

zemljopisnih područja nastanjenih pripadnicima srpske etničke zajednice. Otpor je bio toliko snažan da je izazvao građanski rat i nepriznatu secesiju, koji su bili izravno poticani i pomagani iz jugoslavenskog centra.⁹

No, taj se sukob ne može razumjeti ako se promatra kao čisti teritorijalni konflikt, budući da je u sebi imao i snažnu funkcionalnu dimenziju koja se izražavala u ideološkim oprekama između dva glavna pola. Naime, proces nacionalno-državnog osamostaljenja vremenski se poklapao s raspadom komunističkoga društvenog sustava, te sukobom dviju ideoloških skupina koje su se sučeljavale oko interpretacije hrvatske nacionalne povijesti, napose razdoblja nakon drugoga svjetskog rata.

Teritorijalna i funkcionalna dimenzija toga rascjepa izrazila se u velikoj stranačko-političkoj polarizaciji na dva bloka: "hrvatski" i "jugoslavenski", "desni" i "lijevi", "protusocijalistički" i "prosocijalistički". Nositelji tih blokova bili su najjača oporbena stranka (Hrvatska demokratska zajednica) i reformirana režimska partija (Savez komunista Hrvatske, kasnije Socijaldemokratska partija), koje su nakon prvih izbora postale glavne parlamentarne snage. Ipak, takav je oblik političkog polariziranja bio tranzitivan, budući da se ubrzo bitno promijenio odnos između centra i periferije.

(b) Nakon nacionalno-državnog osamostaljenja mijenja se oblik, ali i priroda glavnoga strukturnog rascjepa: nekadašnja periferija prerasta u centar, a istodobno se formiraju nova periferijska područja. Nove teritorijalne opozicije potječu sada isključivo iz periferijskih etničkih, regionalnih i kulturnih zajednica unutar same Hrvatske. Pritom nije više riječ samo o otporima srpske etničke zajednice nego i o hrvatskim regionalnim i lokalnim opozicijama. Tradicionalnome etničkom *cleavageu*, koji je povijesno dijelio većinsku hrvatsku i manjinsku srpsku etničku zajednicu u Hrvatskoj, dodani su unutaretnički kulturno-teritorijalni rascjepi. Najizrazitija teritorijalna opozicija centra oblikovala se u multikulturnoj istarskoj regiji, ali su procesi regionalne identifikacije zamjetni i u ostalim dijelovima zemlje. Oni su u velikoj mjeri nastali kao reakcija na pritisak nove unificirajuće i centralističke središnje državne vlasti, ali su u osnovi duboko strukturno ukorijenjeni u kulturnoj i socijalnoj povijesti Hrvatske.

Osim sukoba između centra i periferije, od trenutka nacionalno-državnog osamostaljenja ojačali su i sukobi unutar nacionalnih elita, napose nacionalne elite onih koji su se smatrali "konstruktorima nacionalne države" (Rokkan, 1980., 121). Oni su uzrokovani različitim gledanjima na unutarnju i vanjsku politiku Hrvatske. Moglo bi se reći da su se u unutarnjoj politici nacionalne elite

⁹Linz i Stepan upozoravaju upravo na to da je u zemljama bivše Jugoslavije i bivšega Sovjetskog Saveza kriza nedemokratskih režima bila "pomiješana" s uspostavom nacionalnih država. Kao izraz činjenice da znatan dio stanovništva nije prihvaćao postojeće teritorijalne granice države - neovisno o tome je li ona bila demokratska ili nedemokratska - u procesu tranzicije otvorio se problem državnosti (*stateness*). Stoga prvi izbori nisu samo stvorili nove teme i aktere, legitimirali i delegitimirali zahtjeve za poslušnošću, nego i rekonstruirali identitete i stvorili nove centre moći, te tako "pripomogli" stvaranju i jačanju novih linija sukoba (1992., 133).

polarizirale na pristaše tradicionalizma i okcidentalizma.¹⁰ U vanjskoj politici glavna točka sukoba bio je odnos prema Bosni i Hercegovini i ratu u toj državi. Nacionalni konzervativci u pravilu su izraženije podupirali nacionalnu ekskluzivnost i secesionizam tamošnje hrvatske etničke zajednice, dok su modernizatori bili skloniji bosanskom integralizmu. Taj vanjskopolitički sukob unutar nacionalne elite snažno je politički antagonizirao vlast i opoziciju, ali je izazvao i politička polariziranja unutar vladajuće stranke, te postao jednim od važnijih uzroka njezina raskola u proljeće 1994. i osamostaljenja jedne stranačke frakcije.

1.2.2. Odnos rada i managementa

Glavni funkcionalni sukob tendencijski će se razvijati na strukturnom rascjepu između rada i managementa. Razvoj tog sukoba počiva na dva nužna uvjeta. Prvi čini reintegracija okupiranih područja u državno-pravni sustav zemlje i time uvjetovano dovršenje procesa nacionalno-državnog osamostaljenja. To je pretpostavka razvoja i artikulacije funkcionalnih sukoba u Hrvatskoj, koji podrazumijevaju unutarnacionalno interesno raslojavanje i konfrontiranje. O tome je stvoren neformalni "*consensus across lines of cleavage*", kao i "*consensus across party lines*" (Linz, 1967., 305, 307). Drugi uvjet čini nastajanje samih strukturnih osnova sukoba, tj. formiranje "nacionalnog kapitala" i "nacionalnog managementa" u procesu razgradnje socijalističke i razvoja tržišne privrede.

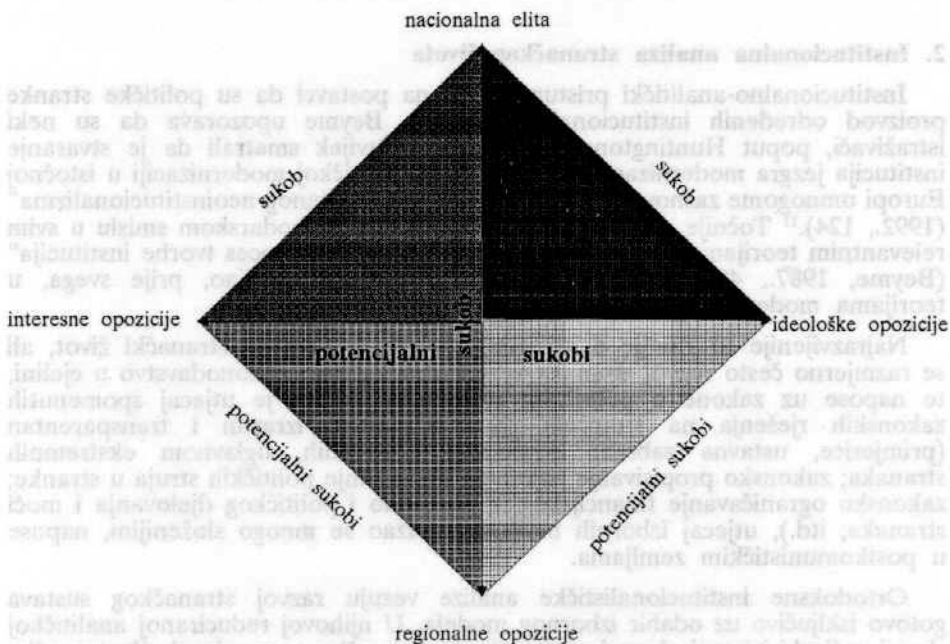
Ta funkcionalna polarizacija neće nužno imati obilježja klasičnoga industrijskog sukoba rada i kapitala, nego će se pojavljivati u vrlo različitim oblicima sukoba društvenih skupina koje jako pogađaju procesi ekonomske tranzicije, te koje nejednako snose terete i nepravedno dijele plodove društvene preobrazbe. Izražavat će se - i već se izražava - u sukobima radnika i poslodavaca (uključujući i sukobe namještenika i radnika s državom kao krupnim poslodavcem koji je to postao privatizacijom društvenog vlasništva, koje je u znatnoj mjeri, trajno ili privremeno, završilo u državnim rukama), stanara i vlasnika denacionaliziranih stanova, zakupaca i rentijera itd.

Od klasičnih zapadnih konflikata u Hrvatskoj je dosad izostao sukob države i crkve, a u stanovitoj mjeri i sukob grada i sela.

Izostanak prve vrste sukoba može se protumačiti činjenicom da je proces emancipacije nacionalne države i crkve tekao gotovo istodobno. Katolička crkva je u komunističkom režimu bila podređena društvena ustanova, te se nastajuća nacionalna država nije sukobljavala s historijski utvrđenim i zaštićenim crkvenim

¹⁰Tu crtu polariziranja G. G. Márcus smatra odlučujućom za cijelu srednjoeuropsku regiju, u koju izrijeком ubraja i Hrvatsku (1993., 1168). Nacionalni konzervativci vide budućnost društva u znaku nacionalnog i povijesnog kontinuiteta, a središnje su im kulturno-političke vrijednosti partikularnost, zajednica, kolektivizam, staleška hijerarhija, kultura, osjećaj, etnocentrična solidarnost, disciplina, klerikalnost, homogenizacija, država i središnja raspodjela. Modernizatori teže društvenim promjenama čiji je glavni cilj prilagodba ustanovama i normama zapadnih društava, te preferiraju univerzalnost, samostalnost, sekularnost, pluralnost, tržište i *laissez-faire*.

Slika 2. HIPOTETIČKA SHEMA KONFLIKTNOG POLJA U HRVATSKOJ
POČETKOM 90-TIH GODINA

pravima. S druge strane, crkva dosad nije imala razloga da se ozbiljnije sukobi s nacionalnom državom, jer ju je u velikoj mjeri doživljavala kao politički okvir vjerske i duhovne emancipacije. Stoga u Hrvatskoj, tradicionalno jakoj katoličkoj zemlji, nije nastao nijedan značajniji vjerski pokret ili vjerska stranka koji bi branili ekskluzivna prava i povlastice crkve nasuprot državi. Nominalno se nije formirala čak ni demokršćanska stranka, premda niz stranaka, od vladajuće do oporbenih, proglašava demokršćanstvo svojim konstitutivnim dijelom.

Za sukob između grada i sela prije bi se moglo reći da je latentan, te da je - kao i ostale vrste interesnih sučeljavanja - bio potisnut teritorijalnim konfliktima. Hrvatska ima jaku tradiciju seljačke stranke u međuratnom razdoblju, ali ona tada nipošto nije djelovala kao ekskluzivni predstavnik socijalnih interesa jednog sloja, nego kao stvarni nositelj nacionalnog pokreta u odlučnoj fazi nacionalnointegracijskog procesa između dva svjetska rata. Obnovljena seljačka stranka ne može više igrati tu ulogu zbog niza razloga - od promijenjena značaja seljaštva u socijalizmu do pojave nove stranke u ulozu stožera suvremenoga nacionalnog pokreta - te će se nužno morati uže i interesno specifičnije profilirati. Nadalje, čini se da su umjesna upozorenja kako sukob između grada i sela ne treba tražiti na nacionalnoj razini, nego u regionalnim okvirima pojedinih zemalja. Tako je i jačanje seljačke stranke u hrvatskim izborima 1992./93. izrazitije bilo vezano uz sjeverozapadne kontinentalne, nego uz mediteranske dijelove zemlje. Uspon seljačke stranke ovisit će i o interesnom

i stranačkom profiliranju građanstva, čiji bi se komercijalni, finansijski i industrijski interesi izravnije i jače sukobili s interesima sela.

2. Institucionalna analiza stranačkog života

Institucionalno-analički pristup počiva na postavci da su političke stranke proizvod određenih institucionalnih rješenja. Beyme upozorava da su neki istraživači, poput Huntingtona ili Bendixa, oduvijek smatrali da je stvaranje institucija jezgra modernizacije, te su pristupi političkoj modernizaciji u istočnoj Europi umnogome zasnovani na nekoj vrsti "prosvijećenog neoinstitucionalizma" (1992., 124).¹¹ Točnije rečeno, "modernizacija je u slobodarskom smislu u svim relevantnim teorijama od Maxa Webera poimana kao proces tvorbe institucija" (Beyme, 1987., 49). Stoga se neoinstitucionalizam razvijao, prije svega, u teorijama modernizacije i razvoja.

Najrazvijenije su studije o utjecaju izbornih sustava na stranački život, ali se razmjerno često razvoj stranaka vezuje i uz ustavno zakonodavstvo u cjelini, te napose uz zakone o političkim strankama. I dok je utjecaj spomenutih zakonskih rješenja na stranački život u pravilu izravan i transparentan (primjerice, ustavna zabrana postojanja određenih, uglavnom ekstremnih stranaka; zakonsko propisivanje uvjeta za prerastanje političkih struja u stranke; zakonsko ograničavanje finansijskog, a posredno i političkog djelovanja i moći stranaka; itd.), utjecaj izbornih modela pokazao se mnogo složenijim, napose u postkomunističkim zemljama.

Ortodokсне institucionalističke analize vezuju razvoj stranačkog sustava gotovo isključivo uz odabir izbornog modela. U njihovoj reduciranoj analitičkoj shemi većinski izborni obrasci proizvode dvostranačke, a razmjerni višestranačke parlamentarne sustave. Utoliko odabir izbornog obrasca znači ujedno i odabir oblika stranačkog života. Suvremene izborne studije umnogome su dovele u pitanje postulate ortodokсне institucionalističke analize, ali se u osnovi zadržalo uvjerenje da se izbornim institutima može bitno utjecati na razvoj stranačkog života (v. Kasapović, 1993., 9-31). Utoliko je preferiranje određenog tipa stranačkog sustava često i ishodište odnosa prema izbornim obrascima. To je došlo do izražaja i u strahu dijela zapadnih autora od krajnjeg fragmentiranja stranačkog života i time uvjetovanog porasta izglednosti autoritarnih rješenja u postkomunističkim zemljama, što ih je navodilo na otvoreno zagovaranje većinskih izbornih obrazaca kao institucionalnih poticaja stranačke koncentracije (v., npr. Blais, 1991.; Quade, 1991., 38; i dr.). U njihovim prijedlozima uglavnom su zastupljeni sociostrukturni razlozi za odabir izbornog obrasca te su - unatoč izbornim iskustvima i teorijskim spoznajama (v. Rokkan, 1983., 308, 321-325; Steiner, 1970., 142 i d.; Lijphart, 1992., 71 i d.; i dr.) - malim, etnički i kulturno heterogenim zemljama nudeni isti izborni modeli kao velikim i razmjerno homogenim zemljama.

¹¹U tom je smislu reprezentativno Huntingtonovo određenje institucionalizacije kao "procesa u kojemu organizacije i procedure stječu vrijednost i stabilnost. Cilj institucionalizacije nekoga političkog sustava može se definirati kao adaptabilnost, kompleksnost, autonomnost i koherentnost njegovih organizacija i procedura" (1968.,12).

Institucionalni čimbenici nedvojbeno utječu na stranački život, ali se njihov utjecaj ne može promatrati i vrednovati izvan socijalnog sklopa u koji su smješteni. To se pokazalo i u dosadašnjoj izbornoj praksi u Hrvatskoj.

2.1. Utjecaj izbornih obrazaca na stranački sustav u Hrvatskoj

Polazna hipotetična postavka glasi da je utjecaj izbornih obrazaca na stranački sustav u Hrvatskoj bio institucionalno predvidiv samo kad su za to postojali i određeni sociostrukturni uvjeti. Tu postavku testirat ću na primjerima prvih i drugih parlamentarnih izbora u Hrvatskoj.

(a) U prvim parlamentarnim izborima 1990. primijenjen je dvokružni većinski izborni sustav, od kojega se očekivalo da, prije svega, potakne stranačku koncentraciju i omogućiti stvaranje stabilne jednostranačke vlade. Utjecaj većinskog obrasca na selektivni stranački sustav doista je bio neposredan: od četrdesetak registriranih političkih stranaka u izborima su djelotvorno sudjelovala tri jaka politička bloka - "hrvatski", "koalicijski" i "lijevi" - koji su nominalno okupili desetak najjačih stranaka i više drugih političkih organizacija i udruženja. Dva su prva bloka bila sastavljena od opozicijskih, a treći od režimskih političkih stranaka i organizacija. Hrvatski i lijevi blok strukturno su bili slični, jer su ih činile jake središnje stranke i niz slabih "satelitskih" organizacija, dok su koalicijski blok činile četiri samostalne i slabo povezane stranke.

Prema tadašnjem razumijevanju hrvatske političke pozornice, hrvatski je blok predstavljao desnicu, lijevi ljevicu, a koalicijski centar. Mnogi su očekivali da će dvokružni većinski sustav pridonijeti "mrvljenju" desnice i ljevice, te tako ojačati politički centar. Umjesto toga, sredinski koalicijski blok doživio je izborni neuspjeh, osvojivši oko 15 posto glasova i - zahvaljujući disproporcijskom učinku koji ga je pogodio - oko 6 posto mandata. Desni i lijevi blok osvojili su zajedno oko 80 posto glasova birača i stekli gotovo 90 posto mjesta u Saboru. Kako su okosnice blokova činile dvije velike stranke, u Hrvatskoj je nakon izbora uspostavljen dvostranački parlamentarni sustav, te je tako polučinjen bitni učinak većinskoga izbornog obrasca na stranački sustav.

Taj učinak ne smije se, međutim, isključivo pripisivati utjecaju izbornog obrasca. Politička bipolarizacija u Hrvatskoj u prvim izborima bila je, u osnovi, izraz temeljnoga strukturnog rascjepa između centra i periferije, koji je glavninu hrvatskoga biračkog tijela dijelio na većinske pristaše hrvatske državne samostalnosti i manjinske pristaše nekog oblika jugoslavenskog unionizma. S tom glavnom "teritorijalnom" polarizacijom uvelike se poklopio i funkcionalni ideološki sukob između protivnika i pristaša socijalističkoga društvenog projekta. No, ideološka dimenzija bila je sekundarna u polariziranju birača, o čemu svjedoči i sudbina koalicijskog bloka, koji je u izborima nastupao kao retorički najisključiviji protivnik socijalizma, ali ne i tako jednoznačan zagovornik nacionalno-državnog osamostaljenja kao hrvatski blok.

Stranački odnosi, uspostavljeni izborima 1990., pokazali su se privremenima i labilnima. Nastale promjene u stranačkom životu mogu se pripisati dvama razlozima. Na prvom je mjestu promjena prirode strukturnih rascjepa i političkih polarizacija. Riječ je poglavito o nestajanju stare polarizacijske osi centar-periferija uslijed nacionalno-državnog osamostaljenja Hrvatske, čime je jedan od dva glavna politička bloka izgubio svoje strukturno "teritorijalno" uporište.

To je ujedno bitan razlog političkog i ideološkog raspadanja lijevog bloka i njegova glavnog nositelja, Socijaldemokratske partije Hrvatske, nakon prvih izbora. Od bloka i od stranke najprije su se odvojili preostali pripadnici srpske etničke zajednice - srpski politički "secesionizam" u Hrvatskoj započeo je, naime, nekoliko godina prije izbora i razvijao se usporedno s razvojem općesrpskoga nacionalističkog pokreta u tadašnjoj Jugoslaviji - koji su većinom napustili parlament i stranku i pridružili se srpskome secesionističkom pokretu ili su se politički pasivizirali. Potom su otpadale i pristaše novih periferijskih opozicija centru, koje su pristupale regionalnim političkim strankama i savezima.¹² Napokon, veliko je bilo i ideološko "disidentstvo" u desnom i lijevom pravcu. I dok se desno disidentstvo uglavnom može objasniti pragmatičnim razlozima, lijevo je bilo praćeno jakim ideološkim nabojima što su se izražavali u optužbama da se SDP pretvorila u "desnu", "nacionalističku" "građansku" stranku. Uz sav metodički oprez, koji je nužan pri ovakvim uopćavanjima, moglo bi se tako kazati da su se nove opozicije hrvatskom centru, u socijalnom pogledu, većinom regrutirale s jednoga pola nekadašnje polarizacijske osi između (jugoslavenskog) centra i (hrvatske) periferije, pretvarajući se iz pristaša dominantne u pobornike manjinskih kulturno-povijesnih identiteta, ali u uvjetima promijenjene dominantne kulture. Za samo dvije godine vodeća lijeva stranka izgubila je tako golemu većinu birača: u parlamentarnim izborima 1990. osvojila je, zajedno sa "satelitima", oko 35, a u izborima 1992. oko 5 posto glasova birača, te od druge postala peta parlamentarna stranka. Praznina što je nastala u stranačkom životu raspadanjem SDP-a nije se mogla lako i brzo popuniti, te je status druge stranke ostao slobodan u vrijeme drugih izbora 1992. godine.

Istodobno, Hrvatska demokratska zajednica nije pretrpjela nikakve štete raspadom hrvatskoga izbornog bloka, jer je bila njegov apsolutni ideološki, politički i organizacijski hegemon. HDZ nije bio tipična "kišobranska", "forumska" organizacija ili "catch-all stranka" - kao što pretpostavlja dio analitičara (v. Körösenyi, 1991., 55; Roskin, 1992., 50; Beyme, 1992., 123) - sastavljena od divergentnih političkih snaga koje je okupljalo isključivo suprotstavljanje komunističkom režimu. Stoga se nakon izbora i nije rasapala na niz različitih političkih stranaka, kao što se to dogodilo ostalim organizacijama tog tipa (Juchler, 1994., 127; Smolar, 1994.). Ona, naime, nije otpočetka apsorbirala sve protukomunističke političke opcije: u vrijeme prvih izbora izvan nje ostali su liberali, nacionalni demokrati, demokršćani i socijaldemokrati, koji su tvorili Koaliciju narodnog sporazuma, a kasnije su se neovisno o njoj profilirale još i seljačka, pravaška i narodnjačka stranka. Prema tome, sve najjače političke struje stvarno su se organizirale u samostalne stranke. Takav proces nametnuo je potrebu strožega ideološko-političkog profiliranja najjače stranke, koja se tendencijski pretvarala iz nositelja nacionalnog pokreta u masovnu narodnu

¹²Najdramatičniji proces odvajanja od lijevog bloka zbio se u Istri, gdje je SKH-SDP uvjerljivo pobijedio na prvim izborima u svim općinama, osim u jednoj, da bi u drugim izborima postao marginalna politička snaga u toj regiji. Novi politički hegemon u regiji postao je Istarski demokratski sabor, koji je na parlamentarnim izborima 1992. osvojio oko 70 posto glasova birača i dobio sve mandate u regiji. Sličan, ali znatno slabiji proces, odvijao se i u Dalmaciji i tamošnjoj Dalmatinskoj akciji. Inače, prijelazi iz lijevog u regionalne političke blokove i stranke mogu se pratiti čak i biografski.

stranku razmjerno širokoga ideološko-političkog profila u kojemu su dominantne konzervativne sastavnice. Raspadom glavnoga suparničkog bloka iz izbora 1990. HDZ je, u stanovitoj mjeri, postala jedina okosnica stranačkog sustava, što će se izravno odraziti i u izbornim rezultatima 1992. godine.

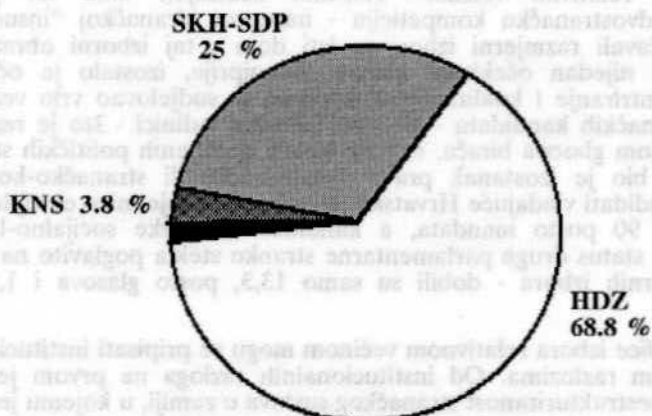
(b) Drugi parlamentarni izbori 1992. godine primjerno su jasno ukazali na ograničenosti institucionalističkog pristupa stranačkom životu. One su najzornije bile u izbornom postupku za Zastupnički dom Sabora, koji je bio proveden prema obrascu relativne većine.¹³ Načelno zamišljen tako da potakne koncentraciju i dvostranačku kompeticiju - nasuprot stranačkoj "insurgenciji" koju su omogućavali razmjerni izbori za isti dom - taj izborni obrazac nije proizveo gotovo nijedan očekivani učinak. Ponajprije, izostalo je očekivano stranačko koncentriranje i koaliranje: u izborima je sudjelovao vrlo veliki broj samostalnih stranačkih kandidata - 10,3 po izornoj jedinici - što je rezultiralo velikom disperzijom glasova birača, napose birača oporbenih političkih stranaka. Posljedica toga bio je izostanak prave dvostranačke ili stranačko-koalicijske kompeticije. Kandidati vladajuće Hrvatske demokratske zajednice osvojili su 37,3 posto glasova i 90 posto mandata, a kandidati Hrvatske socijalno-liberalne stranke - koja je status druge parlamentarne stranke stekla poglavito na podlozi rezultata razmjernih izbora - dobili su samo 13,3, posto glasova i 1,7 posto mandata!

Takve posljedice izbora relativnom većinom mogu se pripisati institucionalnim i sociostrukturalnim razlozima. Od institucionalnih razloga na prvom je mjestu neizgrađenost i nestrukturiranost stranačkog sustava u zemlji, u kojemu je između dvaju parlamentarnih izbora ostalo ispražnjeno mjesto druge stranke. Na drugom je mjestu nepostojanje koalicijskih potencijala i tradicije među oporbenim strankama, koje je onemogućilo jedinstveniji i snažniji izborni nastup opozicije. Od sociostrukturalnih razloga najvažnija je promjena tradicionalnih polarizacijskih obrazaca u hrvatskome biračkom tijelu. Nestao je stari "centralni" pol polarizacije, a još se nisu oblikovale nove periferijske opozicije koje bi bile i jasno stranački profilirane. Dok je Hrvatska demokratska zajednica i dalje

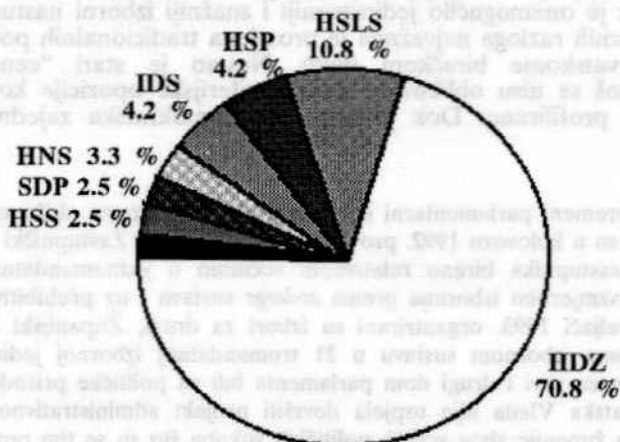
¹³Drugi, prijevremeni parlamentarni izbori provedeni su prema složenom izbornom modelu. Najprije su u kolovozu 1992. provedeni izbori za prvi, Zastupnički dom Sabora tako što je 60 zastupnika birano relativnom većinom u jednomandatnim izbornim okruzima, a 60 razmjernim izborima prema *at-large* sustavu i uz prohibitivnu klauzulu od 3 posto. U veljači 1993. organizirani su izbori za drugi, Županijski dom Sabora prema razmjernome izbornom sustavu u 21 tromandatnoj izornoj jedinici. Razlozi razdvajanja izbora za prvi i drugi dom parlamenta bili su političke prirode: od ljetnih izbora 1992. hrvatska Vlada nije uspjela dovršiti projekt administrativno-teritorijalne podjele zemlje na županije zbog velikih političkih sukoba što su se tim povodom vodili u vladajućoj stranci. Inače, složeni izborni model za glavni parlamentarni dom konstruiran je, u prvom redu, iz političkih razloga: razmjerni izbori uvedeni su kao potencijalni korektiv izbornih rezultata koji bi mogli nastati koaliranjem opozicijskih stranaka u većinskim izborima, a ne iz načelnih razloga. Tvorci izbornog obrasca željeli su osigurati apsolutnu jednostranačku većinu u parlamentu, koja bi uklonila opasnost od kohabitacije ili čak promjene polupredsjedničkog sustava vlasti, te zamjčila izvršnu vlast većinskoj stranci.

figurirala kao nositelj i zaštitnik središnjega nacionalnog projekta, oporbene političke stranke nisu se prepoznavale kao njegovi protivnici, ali ni kao profilirani nositelji alternativnih sociokulturnih modela.

Slika 3. STRANAČKA STRUKTURA GLAVNIH SABORSKIH DOMOVA
1990. I 1992. GODINE¹⁴

Stranački sastav Društveno-političkog vijeća Sabora 1990.

Stranački sastav Zastupničkog doma Sabora 1992. (bez zastupnika nacionalnih manjina)

¹⁴Slika prikazuje stranačku strukturu redovnog saziva Zastupničkog doma Sabora, u koji nisu uključena mjesta namijenjena političkim predstavnicima etničkih zajednica i manjina koji su u parlament izabrani prema posebnoj proceduri.

LITERATURA

- Beyme, K.v., "Institutionentheorie in der neueren Politikwissenschaft", u: Goehler, 1987.
- Beyme, K.v., "Transformacijska teorija - nova interdisciplinarna istraživačka grana?", *Politička misao*, XXIX, 1992., 3.
- Blais, A., "Rasprava o izbornim sustavima", *Politička misao*, XXVIII, 1991., str. 3.
- Brand, K.W., *Neue soziale Bewegungen. Entstehung, Funktion und Perspektive neuer Protestpotenziale*, Westdeutscher Verlag, Köln/Opladen, 1982.
- Buesch, O./Steinbach, P. (Hrsg.), *Vergleichende europäische Wahlgeschichte*, Colloquium Verlag, Berlin, 1983.
- Dalton, R.J./Flanagan, S.C./Beck, P.A. (ed.), *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*, Princeton University Press, Princeton 1984.
- Fijalkowski, J. (Hrsg.), *Politologie und Soziologie*, Westdeutscher Verlag, Köln/Opladen, 1965.
- Goehler, G. (Hrsg.), *Grundfragen der Theorie politischer Institutionen*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1987.
- Grdešić, I./Kasapović, M./Šiber, I./Zakošek, N., *Hrvatska u izborima '90*, Naprijed, Zagreb, 1991.
- Gross, M. (ur.), *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. do početka 20. stoljeća)*, Liber, Zagreb, 1981.
- Huntington, S.P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968.
- Inglehart, R., "The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society", u: Dalton/Flanagan/Beck, 1984.
- Juchler, J., "Schwierige Demokratisierungsprozesse. Zur politischen Entwicklung in den Reformländern Osteuropas", *Osteuropa*, 44, 1994., 2.
- Kasapović, M., *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*, Alinea, Zagreb, 1993.
- Körösényi, A., "Revival of the Past or New Beginning? The Nature of Post-Communist Politics", *The Political Quarterly*, 62, 1991., 1.
- Lijphart, A., *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus/Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Linz, J.J., "Cleavage and Consensus in West Germany Politics. The Early Fifties", u: Lipset/Rokkan, 1967.
- Linz, J.J./Stepan, A., "Political Identities and Electoral Sequences: Spain, the Soviet Union, and Yugoslavia", *Daedalus*, 121, 1992., 2.
- Lipset, S.M., "Die Wahl als Ausdruck des demokratischen Klassenkampfes", u: Buesch/Steinbach, 1983.

- Lipset, S.M./Rokkan, S., "Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction", u: Lipset/Rokkan, 1967.
- Lipset, S.M./Rokkan, S. (ed.), *Party Systems and Voter Alignments*, The Free Press, New York, 1967.
- Márkus, G.G., "Politische Konfliktlinien und Legitimation in Ostmitteleuropa", *Osteuropa*, 43, 1993., 12.
- Perić, I., *Birači u Hrvatskoj. Opredjeljenja na izborima 1920-1990.*, Književni krug, Split, 1993. (rukopis)
- Quade, Q.L., "PR and Democratic Statecraft", *Journal of Democracy*, II, 1991., 3.
- Rokkan, S., "Zur entwicklungssoziologische Analyse von Parteiensystemen: Anmerkungen für ein hypothetisches Modell", u: Fijalkowski, 1965.
- Rokkan, S., "Eine Familie von Modellen für die vergleichende Geschichte Europas", *Zeitschrift für Soziologie*, IX, 1980., 2.
- Rokkan, S., "Massendemokratie und Wahlen in den kleineren europäischen Ländern. Eine Typologie", u: Buesch/Steinbach, 1983.
- Roskin, G.M., "The Emerging Party System of Central and Eastern Europe", *East European Quarterly*, XVII, 1992., 1.
- Smolar, A., "A Communist Comeback? The Dissolution of Solidarity", *Journal of Democracy*, V, 1994., 1.
- Steiner, J., "Majorz un Proporz", *Politische Vierteljahresschrift*, XI, 1970., 1.
- Zakošek, N., "Polarizacijske strukture, obrasci političkih uvjerenja i hrvatski izbori 1990.", u: Grdešić i dr., 1990.

Mirjana Kasapović

*POLITICAL PARTIES AND THE MULTY-PARTY SYSTEM IN CROATIA**Summary*

This author deals with the creation and development of political parties and the multi-party system in Croatia. The analysis is based upon the two most influential approaches to studying parties in post-communist countries: (a) the classic Rokkan (and Lipset) *cleavage* approach; and (b) the institutional analysis. The author concludes that party development in Croatia can be understood only in the context of structural and institutional factors, which is accomplished in the afore-mentioned approaches.